

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ**

Катедра „Конституционноправни науки”

АЛЕКСАНДРА ЕВГЕНИЕВА АЙТОВА

**ОСНОВНИ ПРАВА И СВОБОДИ НА ГРАЖДАНИТЕ СПОРЕД
ТЪРНОВСКАТА КОНСТИТУЦИЯ
(1879–1912)**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за придобиване на образователна и научна степен

„ДОКТОР”

По професионално направление 3.6. Право (История на българската държава и право)

Научен ръководител: Проф. д-р Георги Петков Близнашки

София, 2017 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

- I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕТРАЦИОННИЯ ТРУД / 3
- II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД / 7
- III. ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА / 21

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на изследването

През 2017 г. настъпи 138-та годишнина от приемането на Търновската конституция. Тя е първият основен закон в нововъзроденото Княжество и остава завиден отпечатък в юридическото, политическото и историческо развитие на България и до днес.

Чрез Търновската конституция и институционализираните в нея основни права и свободи на гражданите се поставя основата за преминаването на страната ни в редиците на демократичните правови държави.

Научни трудове по въпроса за основните права и свободи на гражданите, съгласно първия ни основен закон, са създавали видни конституционалисти като проф. Стефан Киров („Правата на българските граждани”¹), проф. Стефан Баламезов („Конституционно право”²), народния представител и виден юрист Кръстю Мирски („Демократията. Декларацията за правата и длъжностите на човека и гражданина”³), юриста Годор Львов („Правата на човека и гражданина”⁴), и др..

Идеята за основните права и свободи на гражданите продължава да вълнува изследователите дори и „във времена на транзиция от демокрация към тоталитарен режим”⁵. Автор от това време е и Янко Сираков („За личните свободи”⁶), Венелин Ганев (Демокрация: същност и основни начала⁷) и др..

¹ Киров, Ст. Правата на българските граждани. С.: БАНИ, 1942.

² Баламезов, Ст. Конституционно право. Ч. 1–3. С., 1935–1944.

³ Мирски, Кр. Декларацията за правата и длъжностите на човека и гражданина. Варна: К. Николов, 1898.

⁴ Львов, Т. Правата на човека и гражданина. С.: Печатница Балкан, 1907.

⁵ Сираков, Я. За личните свободи, С.: Държавно висше училище за финансови и административни науки, 1942; Михайлова, Е. Тоталитарната държава и право в България 1944-1989, С.: НБУ, 2016, с. 18 и сл.

⁶ Сираков, Я. цит. съч..

⁷ Ганев, В. Демокрация: същност и основни начала, С.: Дир. на изкуствата, 1946; Михайлова, Е. Проектът за конституция на Венелин Ганев – Научни четения в памет на Венелин Ганев и Никола Допалчиев, С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017, 31-45.

Всички посочени разглеждат тематиката за основните права и свободи на гражданите от теоретико-правна гледна точка.

Към този момент в нашата литература липсва пълно и самостоятелно изследване, посветено на основните права и свободи на гражданите според Търновската конституция, след отмяната на последната през 1947 г. В същото време има спорно разделение на видовете основни права и свободи според първия ни основен закон. В нашата литература липсваше и български превод на преките източници на Търновската конституция – Румънската конституция и Сръбския органически устав.

Това е причината, поради която възниква необходимостта от ново правно-историческо изследване, което да обхваща освен теоретичната постановка на въпроса и изясняване на юридическото разбиране за основните правата и свободи в рамките на разглеждания период, така и практическото приложение на материята за основните права и свободи на гражданите. Направена е съпоставка между предвидените в Търновската конституция основни права и свободи и регулирането им от законовите нормативни актове, издадени в България след приемането на основния закон и приложението на съответното законодателство към гражданите.

2. Предмет и задачи на изследването

На първо място в настоящия труд ще бъде приложен *териториалният* критерий, посредством който ще бъдат изследвани правата и свободите на гражданите в Княжество България до 1885 г. и съединената България от 1885 до 1912 г. По този начин изследване на правата и свободите на гражданите в Източна Румелия няма да бъде направено.

На второ място ще бъде приложен *времеви* критерий по отношение на:

А. *Tempus* на разглеждане периода от 1879 г. – приемането на Търновската конституция, до 1912 г. – влизането на България в Балканската война.

Б. *Tempus regit actum* и затова правните квалификации, разбирания и понятия ще бъдат преценявани от гледна точка на времето, в което са създадени и смисловото им юридическо съдържание, което ги е изпълвало към онзи момент.

В. Управлението и политиката по отношение на основните права и свободи, която прилагат двамата монарси⁸ в разглеждания период – политика, провеждана в условия на действие и суспендиране на Търновската конституция, когато има явно противопоставяне на държавния глава по отношение на конституционните норми (при управлението на Александър I) и скритата съпротива срещу тях при наличие на действаща конституция (по време на управлението на Фердинанд).

На трето място, за целите на настоящия труд е използван *формалният* критерий, съобразно който основните права и свободи на гражданите ще бъдат разгледани според обхвата на каталога на основните права и свободи на гражданите, по начина, по който са институционализирани от Търновската конституция. Затова правото на труд няма да намери място в дисертацията⁹.

Задачата на дисертационния труд е да проследи основните права и свободи на гражданите според Търновската конституция (1879-1912 г.), като анализира тяхното битие на конституционна и законодателна плоскост, като по този начин да изследва както теоретичното съществуване на основните права и свободи, така и тяхното практическо приложение, в рамките на разглеждания период.

3. Използвана методология

За да могат да бъдат изпълнени целите, които се поставят с разглеждането на поставения въпрос, са използвани: *историческият* метод, посредством който да се изясни фактичката обстановка по приложението на основните права и свободи на гражданите, чрез времето развитие на събитията, процесите и явленията, довели до приемането на конкретни юридически конструкции; *сравнително - правният* метод, за да може да се осветлят процесите в другите държави, оказали влияние в развитието на материята за основните права и свободи на гражданите в световен мащаб; *диалектическият* метод, който да онагледи взаимосвързаността и взаимообусловеността между всички тези явления и процеси; *статистическият* метод, който да спомогне за доказването на определени твърдения и тези, заложиени в настоящия труд, чрез установяването на количествени показатели, относими към проблематиката на основните права и свободи на гражданите.

⁸ За правомощията им Виж: Михайлова, Е. Ролята на държавния глава в законодателния процес. Преглед на българските конституционни модели, С.: НБУ, 2015.

⁹ Проф. Стефан Киров го разглежда като основно право на гражданите според Търновската конституция.

При изготвянето на настоящия дисертационен труд са въведени в научно обръщение българските преводи на Сръбския огранически устав и Румънската конституция, послужили като основен източник за създаването на Търновската конституция, които се появиха 136 години след приемането на първата ни конституцията.

4. Научни приноси на дисертационния труд

Научните приноси на дисертационния труд се свеждат до следното:

1. Настоящата дисертация представлява първото цялостно правно изследване на материята за основните права и свободи на гражданите според Търновската конституция, след отмяната на първия ни основен закон.

2. Анализира непроучен етап от изработването на Търновската конституция, а именно използването на Органическите уставы на Дунавските княжества.

3. Прави опит за предложение на самостоятелна класификация на основните права и свободи на гражданите според Търновската конституция в периода 1879 – 1912 г.

4. Анализира материята за смесените бракове в България, покръстването на мюсюлманите и отражението им върху религиозните свободи на гражданите.

5. Разглежда материята на политическото сдружаване в България (1879 – 1912).

5. Структура на дисертационния труд

Дисертационният труд отговаря на изискванията на чл. 27 от Правилника за прилагане на Закона за развитието на академичния състав в Република България.

В структурно отношение изследването е с общ обем от 276 страници, които обхващат въведение, изложение, заключение и библиография. Изложението е обособено в 4 глави.

Направени са 881 бележки под линия. Библиографията съдържа заглавия, от които 190 монографии и статии на кирилица, 44 статии и монографии на

латиница, 18 интернет източника на кирилица и латиница, 113 документални източници като стенографски дневници и периодичен печат; 42 нормативни акта и др.

За разработването на настоящата дисертация приложение намериха ресурсите на Централен държавен архив към Държавна агенция „Архиви”, Български исторически архив към Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”, Научен архив на БАН, National archives and records administration of USA, Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”, Университетска библиотека „Св. Климент Охридски”, Библиотека на Юридическия факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски”, Библиотека на НБУ, Библиотеката на Висшия адвокатски съвет, Дигитална библиотека на Националния статистически институт и Harvard college library, личната библиотека на проф. д-р Георги Близнашки, на проф. д-р Димитър Токушев, на гл. ас. д-р Наталия Киселова; семейната библиотека на адвокат Божана Минчева Бончева - Титанова и Константин Георгиев Титанов и др..

II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Въведение

Във въведението са представени предметът на темата, нейната актуалност и поставените задачи на научно дирене.

Глава първа: Разбирането за основни права и свободи (1879–1912)

Първата глава от дисертацията е фокусирана върху теоретичното познание за основните права такова, каквото то е било в рамките на разглеждания период и начинът, по който проблематиката за основните права е възприемана от изследователите, съвременници на събитията и процесите от онова време. Основният критерий, според който е разгледана материята за фундаменталните права на гражданите, е принципът *tempus regit actum*.

Първият параграф е посветен на обсъждането на понятието за основните права, което за целите на дисертацията се осланя на теорията за естествените права. А основните права по своята същност са субективни права, за реализирането на които възниква конкретно правоотношение. Това правоотношение се развива между определени субекти на правото и има конкретен обект. В първата глава са разгледани обектът и субектите на основните права.

Вторият параграф обхваща възникването и развитието на основните права. Направено е хронологично историческо проследяване на основните права в Англия, Съединените щати и Франция, като към него са добавени допълнителни образци, отразяващи индикации за развитието на основните права по време на Античната демокрация: Миланския едикт и Скалните едикти.

Третият параграф е фокусиран върху източниците на Търновската конституция по материята за правата и свободите на гражданите. Анализирани са непопулярни елементи от изработването на Руския проект за органически устав, съставляващ основен работен проект в работата на Учредителното събрание. Той се осланя на чл. 7 от Санстефанския мирен договор и няколко последователни инструкции. Характерно за него е, че за изготвянето на първата ни конституция е предвидено трансплантирането на Органическите устава на Влахия и Молдова (1831-1832 г.). Важно е да бъде отбелязано, че според Органическите регламенти на Влахия и Молдова основни права и свободи на гражданите като цяло липсват, много явно е изразено и неравенството на членовете в обществото. Това са причините самите регламенти да бъдат ритуално изгорени, в държавите, в които са били прилагани, тъй като са недемократични и не отразяват достиженията на нациите с конституционни традиции.

Основателен въпрос възниква по повод на това, защо изобщо е имало указания за използването на техния модел, превод и имплантацията¹⁰ им под формата на български Органически устав, след като последните не съдържат демократичен каталог от основни права и са явен образец на несъответствие в българското политическо и историческо развитие.

По-нататък в третия параграф са обсъдени другите източници на Търновската конституция – Наместническият устав на Сърбия (1869 г.) и Румънската конституция (1866 г.)

¹⁰ Манолова, М. Създаването на Търновската конституция, С.: БАН, 1980

В четвъртия параграф от първата глава е направено предложение за примерна класификация на основните права и свободи според Търновската конституция. Осланяйки се на чл. 60 от Конституцията, дисертацията оперира с двата основни вида фундаментални права, присъщи за онова време – граждански и политически права и свободи. Излагайки тезите на различни български и чужденстранни автори за съотнасянето на основните права към съответния вид фундаментални права, представям собственото си виждане по въпроса. То се опира на два критерия, които спомагат за отличаването, респ. примерната класификация на основните права и свободи – гражданство и пол. Поради факта, че политически права не са предоставени на чужденците и на лицата от женски пол, заключавам, че всички права и свободи, които са предвидени за чужденци и жени са граждански права и свободи. Всички основни права и свободи, които не са им предоставени, са политически. Към политическите права и свободи на гражданите, отнасям активното и пасивно избирателни права, защото те като политически права са насочени изключително към държавното управление.

Гражданските права и свободи от своя страна могат да бъдат групирани в две категории: лични права и свободи, т.е. такива, които засягат изключително и само личността на гражданите; и обществени права и свободи, които по своята характеристика не са политически, а граждански права и свободи, но някои от елементите на проявлението им да са насочени към обществото. В зависимост от това разбиране смятам, че към личните граждански права и свободи се отнася правото на собственост и неприкосновеността на лицата, къщата и кореспонденцията. Като граждански обществени права определям правото на образование, свободата на вероизповедание, свободата на печата и правото на подаване на петиции и прошения, защото тяхната насоченост е „навън” от личността. Така, например, свободата на вероизповедание засяга както душевната същност на лицата, така и практикуването на култови действия, които излизат „навън” от личността и се проявяват пред обществото.

Правото на сдружаване от своя страна според мен е хибрид. То може да се разглежда двояко – и като гражданско обществено право по отношение на създаването на сдружения със стопанска и нестопанска цел, и като политическо право по отношение на създаването на политически партии.

Въз основа на примерната класификация на основните права и свободи е съградена и по-нататъшната структура на дисертационния труд.

Глава втора: Политически права на гражданите според Търновската конституция

Политическите права на гражданите според Търновската конституция в периода от 1879 г. до 1912 г. включват както избирателните права: активно избирателно право – правото да избираш, и пасивно избирателно право – правото да бъдеш избран, така и правото на заемане на държавна служба. За разлика от избирателните права, самата конституция повелява изключения от принципа за наличие на българско гражданство при заемането на държавна служба – чл. 65 във вр. с чл. 66 от Търновската конституция. Поради тази причина, правото на заемане на държавна служба се отклонява от общото правило и няма да бъде предмет на разглеждане в настоящия труд¹¹. Що се отнася до свободата на сдружаване, поради хибридният си характер, тя също ще бъде разгледана в настоящата глава глава на този труд.

Първият параграф на втората глава е посветен на избирателните права. Отделено е внимание на дейността на Учредителното събрание по приемането на избирателните права. Дисертацията се спира на разискванията за въвеждането на цензова система по отношение на лицата, носители на избирателните права, както и двукамарната структура на Народното събрание. Направен е анализ на финалния вариант за конституционна разпоредба, в която е въведена всеобщността на избирателните права; отпадат имуществения и образователен ценз, като определящи критерии за упражняване на тези права; изложена е необходимостта от ментално съзряване на иднивида, облечено в конкретна възрастова граница, за да може да бъде носител на тези права; въведено е изискването за грамотност, което не е еквивалентно на образователен ценз. „Притежаването на граждански и политически права“, като критерии за упражняване на избирателните права, е анализирано от гредна точка на единствения към онзи момент акт, който дава информация за съдържанието на това понятие – Турския наказателен закон от 1858 г.

¹¹ Материята е разгледана подробно от Стефан Киров и Стефан Баламезов във вече посочените им съчинения.

Регулацията на изборителните права в производното законодателство е анализирана съобразно условното деление на периодите, обхващащо управлението на Александър I Батенберт и княз (цар) Фердинанд. Разграничението е направено с оглед на различната политика, която монарсите демонстрират по отношение на изборителните права, тъй като първият мнимо спазва Конституцията, а вторият открито налага личното си мнение над нея. Управлението до 1886 г. се характеризира със значително по-активна законодателна дейност в областта на изборителните правила и процедури, докато управлението след 1886 г. е по-статично. Това е и причината, поради която разглеждането на регулацията, приложението и конституционната адекватност на изборителните права при двамата монарси, не може да бъде текстуално балансирано.

В третата точка на първия параграф е направен детайлен анализ на законодателната уредба и практическото приложение на изборителните права. По отношение на изследването на активното и пасивно изборително право са използвани всички проевкри за законността на парламентарните избори в България от 1879 до 1912 г., извършени от единствения компетентен за това орган - Народното събрание. Обсъдени са отзвучите в периодичния печат, протичането на изборителните процеси, подмяната на изборителния вот, погазването на изборителните права на българските граждани и практическото им органичаване, физическото ликвидиране на гражданите. Разгледани са и всички действащи нормативни актове до 1912 г., имащи за предмет провеждането на изборите и реализацията на изборителните права на гражданите. Те доразвиват уредбата на Търновската конституция и въвеждат допълнителни ограничителни изисквания към изборителния корпус.

Във втория параграф от тази глава е разгледана свободата на сдружаване. Тя е естествена последица от българска вековна традиция и въпреки че не е предвидена от Руския проект за органически устав, нотабилите в Учредителното събрание я включват в Търновската конституция. Свободата на сдружаване проявява двойствения си характер като гражданско и политическо право. Тя е много по-детайлно регулирана в рамките на материалните граждански закони, като по този начин се предоставя една задоволителна и сравнително пълна законодателна уредба на различните видове граждански и стопански сдружения. Но тъй като е свобода, а не право, нейната уредба в полето на политическото обединение под формата на сдружаване не е детайлно определено от законодателя.

В рамките на разглеждания времеви период не съществува закон за политическите партии или за политическото сдружение. Въпреки това, до 1912 г. са съществували общо 15 политически партии. Регулацията им почива върху съдържанието на уставите им, които за този период, заедно с Търновската конституция се явяват единственият източник на правна регулация, по отношение на създаването на политически сдружения и изискванията към членската им маса.

От буквалното тълкуване на конституционния текст се установява, че тази свободата на сдружаване не е предназначена за всички жители на страната, а само за българските граждани, като по този начин се оставя възможността държавата да ограничи това право на чуждестранните граждани със закон. Но това не е разбирането, което бащите учредители са вложили в свободата на сдружаване.

Когато свободата на сдружаване се реализира като гражданска обществена свобода, чл. 83 от Търновската конституция трябва да се тълкува в едно с чл. 60 от Конституцията, който предоставя граждански права и на чужденците. В същия ред на мисли буквата на основния закон не изключва лицата от женски пол да се ползват от свободата на сдружаване, тъй като основната идея на свободата на сдружаване е упражняването на задружен труд. Затова свободата на сдружаване се материализира в сдруженията със стопанска цел. Ярък техен представител е най-важното сдружение, представляващо гръбнакът на българската икономика по онова време – кооперативното дружество, което се различава от търговските дружества. Те на свой ред са уредени в Търговския закон от 1897 г. Законът предвижда четири вида сдружения, като това са събирателно дружество, командитно дружество, акционерно дружество и командитно дружество с акции. Дружеството с ограничена отговорност ще се появи чак през 1924 г. ЗЗД от своя страна съдържа материя посветена на гражданските сдружения. Приложението на свободата на свружаване по повод създаването и функционирането на тези дружества е разгледана в дисертацията.

Политическите сдружения от своя страна представляват обединение на лица около определени политически идеи и виждания за развитието на държавния и обществен живот. Всяка политическа партия има свой собствени изисквания спрямо членската си маса. Общият признак, около когото се обединяват партиите е наличието на българско гражданство, мъжки пол и гражданско пълнолетие по отношение на членовете на сдруженията. Но съществуват разнообразни изисквания, характерни за конкретното политическо сдружаване, като съсловна принадлежност,

възможност за упражняване на избирателни права и др. Две от политическите партии обаче, правят изключение от общото правило за участието на жените в такъв вид сдружения. Това са БРСДП, респ. БСДП и Радикал – демократическата партия. Несъмнено желанието за изравняване на правата между мъжете и жените набира своята скорост от 1885 г., като това равенство трябва да бъде постигнато и на ниво притежаване на политически права, респ. притежаването на избирателни права. Тази идея ще се реализира 51 години по-късно, но включването на лица от женски пол в състава на политическите сдружения е крачка напред. Разбира се, в разглеждания период кандидатурата на нито една жена не е издигната за народен представител, но участието на жени в политическите сдружения дава явна индикация за проявлението на свободата на сдружаване и ненамесата на държавата в регулацията на политическите партии. По отношение на членуването в политически формации държавата не забранява, не ограничава и не нарушава по този начин прогласената свобода на сдружаване на българските граждани, а оставя възможността последните да се самоорганизират. От разгледаните дотук примери свободата на сдружаване не търпи практическо ограничаване от страна на правителството и изпълнителната власт.

Глава трета: Лични граждански права според Търновската конституция

Съгласно приетата от мен класификация към личните граждански права първият ни основен закон причислява правото на собственост и неприкосновеността в трите ѝ измерения – неприкосновеност на лицата, къщата и кореспонденцията.

Първият параграф от третата глава е посветен на правото на собственост. Проблематиката във връзка с правото на собственост, възниква въз основа на различни фактори. Прекъсването на разбирането за „римска собственост“, в смисъла му на право на ползване, разпореждане и плодовъбиране, от османското владичество, изместването на титуляра на собственост от отделния индивид и съсредоточаването ѝ в лицето на султана, довежда до редица проблеми по повод

установяването на съдържанието на понятието за право на собственост. Това е така, защото и българското обичайно право в условията на чуждо господство, не успява да развие понятията „право на собственост“ и „владение“. Затова бащите учредители са изправени пред не леката задача да вложат „нов“ смисъл в понятието за собственост и да го отграничат от владението. Правото на собственост е прието като абсолютното, на изключителното на право на собственика да се ползва от своята вещ, по начин, по който не вреди на другите членове на обществото, респ. невъзможността на който и да било да присвои, отчужди или отнеме тази собственост. По този начин правото на собственост не се свързва със задължаване на държавата да предостави собственост на всички лица, а с опазването на вече придобитата собственост. И тъй като всяко основно право подлежи на ограничаване в името на обществен интерес, Търновската конституция предвижда, че собствеността може да бъде отчуждена за държавна или обществена нужда, но само срещу справедливо и най-важното „предварително“ заплащане.

По-нататък, дисертацията се фокусира върху законовата регламентация на правото на собственост, като съсредоточаването на изследването е посветено на правото на недмижима собственост. Трудностите за законодателя са огромни. Липсата на писмени договори, бягството на 60 хил. турски семейства по време на Руско-Турската война, паническото прехвърляне на собственост и желанието за регулиране на тези обществени отношения по формален начин, довежда до криза в собствеността. По този начин са прехвърлени между 4,7 и 7 млн. декара земя. Над 10 хил. от изселилите се турски семейства се завръщат след Освобождението, като претендират връщане на вече продадените от тях имоти. Завеждат се дела, реституират се имоти, някои от купувачите загубват собствеността си, губят и платените пари. Законодателят на няколко пъти се опитва да въведе нотариалната форма, като доказателствена форма, чрез която може да се установи правото на собственост. Провежда се аргарна реформа, оземляват се гражданите, като държавата заплаща обезщетения на отчуждените крупни земевладелци; прави се политика за вътрешна колонизация и заселване на българи преселници, като те нямат право да извършват разпоредителни действия с тези земи в 10 годишен период. Дисертацията продължава с обсъждането на нотариалната форма и проблемите, които предизвиква това по нашите земи. Обърнато е внимание и на различния режим за придобиване на право на собственост по наследство за мюсюлманите и всички останали граждани, като последният е оценен като

недопустим от гледна точка на равенството на гражданите. Разгледана е и наказателно-правната защита на правата на собствеността.

Вторият параграф от третата глава е съсредоточен върху въпросът за неприкосновеността в нейните три проявни форми – неприкосновеност на личността, на къщата и кореспонденцията. Разгледано е конституционното санкциониране на основните принципи на наказателното право, гарантира се свободата и законността на наказателния процес спрямо гражданите, и не само на българските поданици, но и на чужденците, попадащи под юрисдикцията на българските съдилища. Прието е, че никой не може да бъде наказан без присъда, постановена от надлежен съд, никой не може да бъде наказан без деянието, което е извършил да е било предварително издигнато в престъпление, забранени на мъченията и изтезанията. Това представлява своеобразна защита на гражданите от незаконни действия, извършени спрямо тях от страна на администрацията или други частни субекти на правото под формата на саморазправа или своеволия на изпълнителната власт. Забранено е робството. Приета е неприкосновеността на „къщата“, на жилището, като под жилище се разбира мястото, което даден индивид обитава, незамивисимо дали то е негова собственост, дали отговаря на някакви естетически изисквания, дали реално представлява къща или фургон например и т.н. Приета е и неприкосновеността на кореспонденцията, която се изразява в неприкосновеност на частните писма и депешите. Какво представляват частните писма и депешите? Това са лични писма и депешите, които служат на автора им – било то български гражданин или чужденец, за комуникация. Личният им характер предпоставя качеството им на неприкосновени. Ако това правило бъде нарушено, ще се получи вмешателство в строго личния и семеен живот на индивида. Самото вмешателство ще бъде незаконно, ако например длъжностно лице разпространи информация против волята на гражданина, която му е стана известна по служебен път. И тук на помощ идва Конституцията, която е призвана да защити правото на неприкосновеност на кореспонденцията, като прогласява отговорност за длъжностните лица, за нарушаване на тайната на тази кореспонденция.

За да може да бъде установено дали тези конституционни разпоредби влизат в синхрон с действащото законодателство, а оттам и с фактическото спазване на неприкосновеността на гражданите, трябва да се разгледа нормативната уредба, регулираща тази материя. Затова дисертацията продължава с разглеждането на законовата регламентация на трите вида неприкосновеност, като е обърнато

внимание на нормативните актове, имащи отношение към въпроса за неприкосновеността, издадени но 1912 г. Отбелязан е и проблемът с неприкосновеността на личността на учениците, приложението на която води до изводите, че отношението към обвиняемите за извършване на престъпление, е много по-добро, от колкото към учениците, над чиято личност е имало физически издевателства от страна на учителския персонал.

Глава четвърта: Обществени граждански права и свободи

Първият параграф на глава четвърта разглежда свободата на вероизповедание. Тя е обвързана с разнородния етнически състав на българското общество. Сериозно внимание е обърнато на проблематиката възникваща във връзка със смесените бракове у нас, тъй като единствената релевантна форма да брака до 1945 г. е религиозната. Тя е многократно критикувана в обществото от юристи и общественици, но реално съществува 61 години. Последиците от това довеждат до изключително затруднения във връзка с опазването на религиозните права и свободи на гражданите, тъй като в хипотезата на смесен брак, единият от съпрузите обикновено е трябвало да промени вероизповеданието си. Това представлява една принуда от страна на държавата, породена от липсата на светско законодателство, което да тушира подобни явления.

Вторият главен въпрос, върху който се спира дисертацията по отношение на фактическото приложение на свободата на вероизповедание е насилственото покръстване на мюсюлманите от страна на Българската православна църква с мълчаливото съгласие на официалната власт, но скрепено с военна сила. Освен насилственото покръстване, се извършва и акт по отпращане на всички законни съпруги и деца на мюсюлманите, освен най-възрастните, тъй като християнството не признава многоженството, въпреки че религиозният брак е законният брак и мюсюлманите законно имат по 4 съпруги. Целия процес е съпътстван от насилия и принуда, доказателство за което са не само разказите на очевидци, историческите факти, но и отричането на новопокръстените от християнството и абсолютното им връщането към исляма след 1912 г.

Вторият параграф на третата глава е посветен на правото на образование. С конституционното установяване на задължителното и безплатно образование се прави огромна крачка и се демонстрира явната политическа воля към стремежа за

образование на населението. Това е последователно провеждана държавна политика, във връзка с гарантирането на самостоятелното политическо съществуване на държавата и реализирането на икономически напредък. Достъпът до образование е признат както на мъжете, така и на жените. В тази връзка законодателят се бори с промяна на стереотипите и приложението на изначално определените функции на жената като домакиня и майка, като се стреми да даде на жените нов кръгзор и възможности за развитие. Практическото приложение на правото на образование е свързан с редица трудности, като създаване на подходящ сградов фонд, където да се извършва обучението, осигуряването на хигиенни и безопасни условия за провеждането на образователния процес, осигуряването на високо квалифицирани преподавателски кадри, създаването на учебни програми, създаването на специализирани училища и др.. Дисертацията анализира тези процеси и законодателното им оформяне. Важното в случая е, че от всички действия на властта личи ясно стремежът към утвърждаването на образованието като една от най-важните мисии за общественото развитие.

Третият параграф на третата глава разглежда свободата на печата.

Свободата на печата е пряко свързана с необезпокояваното изразяване на словото и мисълта в писмен вид. По своята същност и практическо проявление в България в разглеждания период, свободата на печата може да бъде причислена повече към групата на гражданските права на българите, отколкото към политическите. В този смисъл свободата на печата се явява гражданска обществена свобода.

Законодателството по печата е най-динамичната нормотворческа дейност на правителствата в рамките на разглеждания период. Интензивността на приемане на нови и нови закони по печата надминава дори активните промени на изборното законодателство. Затова дисертацията се спира последователно на всички действащи у нас до 1912 г. закони, касаещи свободата на печата и нейното ограничаване от страна на държавната власт, като е обърнато внимание и на нейното практическо приложение – воденето на наказателни дела и постановяването на присъди, без наличието на материален и процесуален закон; нормативно въвеждане на рестрикции по отношение на лицата, ползващи се с тази свобода; засилване на наказателните репресии и паричните санкции, като последното се извършва чрез промяна на валутата, в която се налагат глобите за престъпления по

печата; конфискуването на печатни издания и затравянето на печатарските им помещения и др.

Като краен резултат свободата на печата в България по време на разглеждания период не се осъществява, защото „На всеки начин е едно печално явление да мислим чрез стесняване на печата да лекуваме обществените болки. Такива болки, че има е вярно, но не е този лекът. Като признавам, че печатът излиза извън границите на благоприличието, че печатът държи много остър език, аз мисля, че в негова защита не трябва да се изпуска предвид, че този печат е български, че в България стават работи, където другаде са невъзможни “ - Д-р Стоян Данев, Стенографски дневници на X ОНС, 2 р.с., 382-403.

Последният параграф на четвъртата глава разглежда правото на подаване на прошения и свободата на събиранията. Правото на подаване на прошения е пряка последица от свободата на мнение на гражданите. То се изразява във възможността петицията или прощението да бъде отправено към публичните власти. С правото на подаване на прошения не се цели само постигането на съгласие от страна на властите, а реалното извършване на един позитивен акт, една определена дейност от компетентните власти, които могат да осъществят исканото действие. Затова правото на подаване на прошения се състои от два елемента – от една страна изразяването на мнение по конкретен въпрос, а от друга отправянето на конкретно искане, свързано с въпроса.

От тук следва изводът, че петицията е формален акт, за чиято действителност конституцията предвижда наличието на писмена форма, която да съдържа и подписите на лицата. В този смисъл не представляват прошения устно отправените и анонимните писмени петиции.

Правото на подаване на прошения е широко разгърнато в законодателството от разглеждания период, тъй като почти няма нормативен акт, който да не предвижда започването на дадена процедура или реализирането на материално правен интерес именно въз основа на подаване на прошение до конкретните компетентни власти. И тъй като с текста на Търновската конституция, правото на подаване на прошения не се свежда само до Народното събрание, като адресат на петицията, то всяка държавна власт, която има конкретни правомощия бива ангажирана в реализацията на правото на прошения.

Свободата на събиранията от своя страна пък, проявява характер на гражданска свобода именно поради факта, че съгласно Търновската конституция, а

не опитите за аналогично тълкуване на Румъската и Белгийската конституция, определя по различен, по свой собствен начин, кръга от лица, на които признава правото да се ползват от тази свобода. Това, според чл. 82 от Конституцията са както българските граждани, така и чужденците, намиращи се на българска територия. Защото свободата на сдружаване е приложима не само за обществени разисквания на търговски, индустриални, научни, религиозни, но и на обсъждането на „всякакви въпроси“. Това може да включва както критика на правителството, така и на различни социални проблеми. Анализирани са съдържанието на свободата на събиране и е разгледана законовата му регламентация.

Заклучение

Материята за основните права е вълнувала и ще продължава да вълнува целия свят. От древността и особено сега, когато Европа е в епицентъра на бежанска криза и терористични атентати, въпросът за зачитането на правата и свободите на гражданите е от изключителна важност – било то от гледна точка на прилагането на принципа на пропорционалност на основните права, било то от гледна точка на ненарушаването на фундаменталните права и др..

Всъщност, една от причините, поради която част от тези хора бягат от държавите си, не се корени в икономическия стандарт на живот, който в някои случаи превъзхожда европейския. Тя се базира основно в липсата на човешки права както в държавите във военен режим, така и в съседните им държави. Затова те са непривлекателна бежанска дестинация. Като илюстративен пример за това може да се посочи, че през лятото на 2015 г., в епохата на развитието на човешките права в дигитална среда¹², установяването и развитието на правата дори и на хуманоидните роботи, мюфтията на Саудитска Арабия – Абдула бин Баз Ал Шейх, издаде фетва, която позволява на съпруга да изяде съпругата си.

Но и държави с вече трайно установена система на признаване и опазване на човешките права не са защитени от деградация, изкривяване и подмяна на идеята за основните права - Белгийският закон за евтаназията от 2002 г. , който позволява евтаназиране и на хора изпаднали в депресивни състояния, които забележете сами взимат решение за евтаназията си – т.е. в състояние на депресия. А с поправката на

¹² Хубенова, М. Електронна идентификация на заявителите на административни услуги – Съвременен право, 2017, № 1

закона от 13.02.2014 г. се разрешава евтаназирането на деца без долна възрастова граница, тъй като законодателят счита, че болестното състояние, водело до преждевременно порастване и помъдряване на детето.

На фона на цялата тази съвременна ситуация, значението на основните права, като мерки съпътстващи и обезпечавщи развитието на човечеството, изпъкват още повече. Това налага историята на борбите за възникването, установяването и запазването на човешките права, да не бъде забравяна, за да не може основните права да бъдат погазвани и дерогирани.

В България тяхното традиционно съществуване се полага с приемането на първата ни конституция – т.нар. Търновска конституция. На фона на развитието на модерния балканския конституционализъм¹³ от XIX в. материята за основните права според Търновската конституция е най-демократичната. Това се дължи на факта, че българският конституционен текст е от последните образци на балканския конституционализъм на по-миналия век и оправдава максимата, че „колкото по-късно стартираш, толкова повече информация и чужд опит можеш да ползваш¹⁴. Във връзка с приемането на уредбата на фундаменталните права, сериозен отпечатък оставя и свободолюбивият български дух, който се стреми към равенство на гражданите. Затова се установява всеобщото и пряко изборително право, неприкосновеността на частната собственост, принципа за законоустановеност на престъпленията и наказанията, задължителното и безплатно учение и др.

Проблемите в материята на основните права и свободи на гражданите възникват на плоскостта на практическото им приложение. Това е така, не защото Конституцията ни е лоша, а защото в самия конституционен текст има противоборство на идеи, породени от различни обществено-политически отношения. Те се изразяват в едновременното установяване на силна монархическа власт и здраво укрепените права и свободи на гражданите. Това е възникнало в резултат на идеята за силния монарх изразена в руския проект за органически устав и либералните установления на правата и свободите на гражданите, възникнали в резултат на разискванията в Учредителното събрание. По този начин е постигнат

¹³ Белов, М. Българската конституционна идентичност, С.: Сиби, 2017; Паев, К. Модерният конституционализъм на балканите през XIX в. (до 1878) - В: *Studia iuridico-historica*, 2014, № 3, с. 3 и сл.;

¹⁴ Мишкова, Д. Предимствата на изостаналия: Началото на балканската модернизация – В: *Социологически проблеми*, 1995, № 2, 36-53.

дисбаланс по отношение на проявлението на суверенитета, а от там възниква несъответствието между Конституция и производно законодателство.

В този ред на мисли, не споделям мнението, че конституцията е изпреварила нито манталитета, нито ежедневието на българина¹⁵.

Сравнявайки каталога на права и свободи, съгласно първия ни основен закон и сега действащите Европейска конвенция за правата на човека¹⁶, Американската конвенция на правата на човека от 1969¹⁷ г., Африканската харта за правата на човека от 1981¹⁸ г., нашата конституция съдържа пълен каталог от фундаментални права и свободи. Разбира се, фундаменталните права и свободи, гледани от призмата на съвременното ни, са доразвили характеристиките си, развити са нови видове права, но в основата си остават същите, каквито бащите учредители ги приеха през 1879 г.

Дори и днес по отношение на уредбата на основните права и свободи на гражданите, Търновската конституция би била адекватна.

III. НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ

1. Проектът от 1879 г. на д-р Константин Стоилов за Конституция. – В: 100 години от рождението на проф. Михаил Андреев. С.: УИ „Св. Климент Охридски”, 2011, 97–113.

2. Правото на образование при управлението на Княз Александър I. – В: Електронен бюлетин, 2012, № 11, 1–11:
http://www.sscondem.com/01%20Alexandra%20Aytova_Pravoto%20na%20obrazovanie.html

3. Избирателни права на българските граждани при провеждането на изборите за първо обикновено Народно събрание (1879. – Law journal of NBU № 1/2013, 88–130:
http://old.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departamenti/pravo/lawjournal2013/5_alexandra%20ajtova.pdf

4. Религиозният брак в България (1879 – 1945 г.). – Съвременно право, 2013, № 5, 44–60.

¹⁵ Парушева, Д. Правителственият елит на Румъния и България втората половина на XIX и началото на XX в. С.: Институт за балкански изследвания, 2008, с. 34.

¹⁶ http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_BUL.pdf, достъпно на 14.10.2015, в 11:41.

¹⁷ http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm, available at 14.10.2015, at 11:35 am.

¹⁸ <http://www.tilj.org/content/journal/37/num1/Doebbler227.pdf>, available at 14.10.2015, at 11:37 am.

5. Политически права на българските граждани според проектите за изменение на Търновската конституция (1879 – 1912 г.). – В: Сборник 135 години от приемането на Търновската конституция. С.: Сиби, 2014, 334–345.

6. По въпроса за смесените бракове при действието на Търновската конституция. Бочевни четения: Правната наука в чест на юриста проф. Стефан Бобчев. С., УНСС, 2014, 176–183.

7. Основни права и свободи на чужденците в България (1878 – 1912 г.). В: Съвременно право, 2015, № 2, 60–80.

8. Идеи за изменение на Търновската конституция (1879 – 1912 г.). – В: Studio iuridico – historica, 2015, № 3 .

9. Избирателни права на гражданите според Търновската конституция. – В: Studio iuridico – historica, 2015, № 4.

10. Разбирането за основни права според Търновската конституция – В: Право и права. Сборник в памет на проф. Росен Ташев, С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 2016, 303-329;

11. По въпроса за неприкосновеността 1879-1912 – В: Наказателното законодателство-традиции и перспективи, С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 2016, 307-324;

12. Формиране на правото на собственост в България 1879-1912 – В „Законът на правото или правото на закона, НБУ, 2016, 280-299; <http://ebox.nbu.bg/lawofright/index4.php?id=35#t>; , достъпно на 12.06.2017, в 0:17.

13. Основни права и свободи на гражданите според Проекта за конституция на българската лига за защита на правата на човека и гражданина – В: Научни четения в памет на Венелин Ганев и Никола Долапчиев, С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017, 102-115;